

ענף בקר החלב בשעת החירום של מלחמת ששת הימים

אלי סמסון - גמלאי שה"מ
samsonf@zahav.net.il

מבצע עמוד ענן הזכיר לאלי סמסון, מדריך ותיק של מחלקת הבקר בשה"מ, מלחמה אחרת - מלחמת ששת הימים. גם אז הענף נערך באופן מיוחד במהלך המלחמה אך אז היא הייתה קצרה מאוד - שישה ימים.

לקחים ממלחמה במדינה בת פחות מעשרים!

הנכדים שהשתלטו בצורה מופתית על כל הענפים, כולל הרפת, בעזרתם של הסבים והסבתות. במושבם הצעירים, שבהם אין עדיין נכדים בגיל העבודה - הוטלה הנשיאה בעול המשק על ההורים הקשישים. במושבם אלה אורגנה והתארגנה עזרה הדדית לביצוע כל העבודה.

מסקנות

- ברוב המשקים התגברו על בעיות כוח-האדם בצורה מניחה את הדעת.
- כדי למנוע משברים רצוי להכליל בצוות העובדים הקבוע, מספר עובדים מבוגרים שאינם יוצאי צבא, חברות ותלמידי תיכון. יש להכשיר עובדים אלה לכל סוגי העבודה ברפת: חליבה, טיפולים שוטפים והזנה.
- יש להכליל בתכנית הלימודים לנוער חקלאי, פרק על ניהול והחזקת עדר של בקר לחלב ועל עבודה מעשית בו.
- עזרה הדדית בתוך ובין יישובים הייתה תמיד נהוגה ויש להמשיך בה.

אספקה והזנת הבקר

מנקודת ראות של הזנת הבקר נזדמן "עיתוי" נוח של המלחמה. **השחת** מהיבול החדש הייתה בחלקה במתבנים וחלקה עדיין בשדה, וכך צומצם הסיכון לפגיעה. **הסלק** - (מי עוד זוכר שסלק בהמות היה מרכיב חשוב ואהוב על הפרות במנה?) הוא היווה מחסן של "מזון עסיסי" והובילו אותו באופן סדיר. עשב **הרודוס** החל להניב את מלוא היבול ורק במקרים מעטים היו הפרעות בהשקיה. **תחמיץ** קודקודי סלק הסוכר (מי זוכר דבר כזה?) - הכנתו התאחרה וטיבו ירד. **מזון מרוכז** - לא היו תקלות מכיוון שנפח אחסנה של שבוע עד עשרה ימים נחשב הכרחי, בימי רגיעה כבימי חירום. **מים** - דווקא למזון החשוב ביותר והפגיע ביותר - לא בכל מקום דאגו לו במידה מספקת.

מסקנות

- במשקים בעלי מחסנים לגרעינים רצוי שתהיה מגרסה.
- ירק וסלק לא ניתן להוביל בשעת הפגזות ומזה אין מנוס.
- אספקת מים סדירה יש להבטיח בכל מקרה. בשקתות האוטומטיות אין

המוסף אודות "ענף החלב בעמוד העשן" היה מרתק והביא לידי ביטוי מחדש את הבעיות המיוחדות של הענף בימי חירום, את העמידה האיתנה והעזרה ההדדית של כל השותפים בייצורו ובהבאתו של החלב וכל מוצריו, מן הפרה אל שולחנו של כל אחד מאתנו. אכן - הדברים מעודדים ומשובבי נפש. אולם... כבר היו דברים מעולם.

לאחר מלחמת ששת הימים, 1967, לפני כמעט חמישים ושמונה שנים, ביקש ממני **חיים שור** המנחה, שהיה מנהל המחלקה לבקר של משרד החקלאות דאז, לערוך סקר שמטרתו, ואני מצטט: **"לסכם את ההכנות שנעשו בעודים לקראת שעת החירום וכיצד עמדו במבחן המלחמה"** תוצאות הסקר פורסמו בחוברת 91 של משק הבקר והחלב באוגוסט 1967 ואציג בפניכם כלשונם (עם הרבה מאד קיצורים) את תמצית הממצאים והמסקנות במקטעים השונים של הענף שהוסקו באותם ימים רחוקים.

חייבים להתקין סידורים שיאפשרו חליבה ללא חשמל מהרשת הכללית - הן ברגיעה והן בחירום. יש לסדר מחסני אביזרים וחלקי חילוף אזוריים - כל עוד שלא יינתן שירות יותר טוב על ידי הספקים והסוכנים

בעיות עבודה וכוח-אדם

במשק הקיבוצי - הגיוס היה הדרגתי ואפשר היה להכניס בהדרגה עובדים מחליפים, שאינם יוצאי צבא, מבין חברים ותיקים או חברות שעבדו ברפת בעבר ותלמידי הכתות המבוגרות של בי"ס תיכון (על תאילנד לא שמעו ולא ידעו אז איפה היא). במרבית המשקים נשארו שניים או יותר מאנשי הצוות הקבועים שקלטו את התגבורת. למשק אחד נשלחה רפתנית מנוסה ממשק אחר. במשק שלא נשאר אף אחד שיועד לחלוב ומכיר את הפרות - נגרמו נזקים כבדים. פה ושם נשארו גם עובדים מבני המיעוטים. במשק המושבי - במושבים הוותיקים ביותר גויסה שכבת הבנים ונשארו

הזנה בחבילות קטנות ברפת עין המפרץ

הובלת חציר מהשדה למתבן ברפת בשנות ה-60

- יש לסדר מחסני אביזרים וחלקי חילוף אזוריים - כל עוד שלא יינתן שירות יותר טוב על ידי הספקים והסוכנים.
  - הוראות ההתגוננות האזרחית הגיעו מאוחר מדי.
  - מוסד מרכזי או מוסדות אזוריים חייבים לתכנן ולארגן מספר מכוני חליבה ניידים למקרה של פגיעה ישירה במכון חליבה (ולמה לא המליצו על הכנסת רובוטים לחליבה?)
- הובלת חלב למחלבות** - צי מכליות החלב המוביל כל יום מיליון ליטר חלב למחלבות, צפוי בימי חירום לגיוס להובלת מים ליחידות הצבא. נמסר על תכנית חירום להפעלת מספר מצומצם של מכליות לסיפוק כ-25% של הצרכים המינימליים של האוכלוסייה. יתר החלב היה צפוי לניצול מקומי מצומצם ולשפיכה. למזלנו הרב שעת החירום לא ארכה, צי המכוניות גויס רק בחלקו ותכנית החירום לא הופעלה. במרבית האזורים לא היו תקלות בכלל.

כדי למנוע משברים רצוי להכליל בצוות העובדים הקבוע, מספר עובדים מבוגרים שאינם יוצאי צבא, חברות ותלמידי תיכון. יש להכשיר עובדים אלה לכל סוגי העבודה ברפת: חליבה, טיפולים שוטפים והזנה

מסקנות

כאשר יש תכניות חירום ארציות - יש להפעילן בעת חירום! שימוש ביריעות פוליאטילן לצפוי הדפנות, מאפשר ניצול כלים שונים להובלת חלב. רצוי שכל משק ירכוש מפרדה (ספרטור) כדי שיוכל לשווק לפחות את השמנת. את החלב שלא ניתן לשווק - יש להוביל למטבח, ללולים, לדייר העגלות והעגלים ואפילו לפרות!

שונות

אמצעים שונים למניעת פגיעות (דוגמאות)
בתל-קציר זה שנים אחדות הייתה חומת חצץ להגנת כל אזור הרפת. בדגניה ב' ובבית-זרע גידרו שביל גישה לשטח גדול ליד הירדן לפיזור הבקר וכדי לאפשר לו לשתות.
בניר-אליהו בנו חומת שקי חול ליד מכון החליבה - לכוון קלקיליה.

- אגירת מים רבים והן יוצאות משימוש ברגע ירידת לחץ המים.
- מאגרי תחמיץ רצוי לבנות מחומרים בלתי מתלקחים - בטון או בטונדה ולכסותם בחומרים שאינם מתלקחים.
- חליבה וציוד חליבה - חליבה הוא קציר היבול של הרפת, את ביצוע החליבה אי-אפשר לדחות לזמן רב בלי לגרום סבל לפרות והפסדים בחלב.
- מערכות המבנים, המיכון, החשמל והמים הן המערכות הפגיעות ביותר במשק והדאגה לתקינותן הן כראש דאגתנו.
- הפעלה בעת הפסקת חשמל. יש לדאוג לאחת מן האפשרויות שלהלן:
● גנרטור שיספק חשמל למשק כולו.
● גנרטור קטן לצורכי הרפת ומכון החליבה.
- מנוע בנזין להפעלת מכוונות החליבה (ולפעמים בצירוף בטריות של מכונית להפעלת המפעמים!)
- טרקטור שיפעיל באמצעות מעביר-כוח את משאבת התת-לחץ.
- במושבים - חיבור מערכת התת-לחץ למערכת היניקה של הטרקטור חלקי חילוף: החלק הפגיע ביותר הן צנצנות הזכוכית. ההמלצות להדבקה סרטי נייר והאפשרות לחלוב ישר לצינור - הגיעו מאוחר מדי.

הוראות האפלה - ירדו על ראש הבוקרים כרעם ביום בהיר. לא היו כל הכנות ל"צרה" זו. היו שעברו לחליבה פעמיים ביממה והיו שחלבו כמעט בעלטה מוחלטת.

מכון חליבה אלטרנטיבי - לא היו פגיעות ישירות במכוני חליבה ואף משק לא היה מוכן למקרה כזה. במשקים אחדים הייתה מכונית חליבה על מריצה לחליבת פרה אחת. בארצות חוץ יש מכוני חליבה ניידים לחליבת עדרים גדולים במרעה ואין קושי רב להתקנת מתקן נייד לחליבת שלוש פרות במכוונות ניידות. מכוונות אחדות כאלה יוכלו להבטיח את כל משקי הארץ מפני תקלות.

חליבה במשקים תחת אש האויב - היו משקים שחלבו בהפסקות בין הפגזה להפגזה, היו גם כאלה שלא חלבו 20 - 30 שעות בין החליבות וכמובן, היו דלקות והפסד בחלב ונזקים. היו שהביאו לחליבה קבוצות קטנות של פרות ואחרים המשיכו לחלוב "כרגיל" גם בשעת הפגזות.

מסקנות

- חייבים להתקין סידורים שיאפשרו חליבה ללא חשמל מהרשת הכללית - הן ברגיעה והן בחירום.

הובלת החלב במכליות הראשונות של שנות ה-60

האזוריים התגייס לעזרה. במשקים אחדים הפעילו פרי-עזר!
עזרה וטרינרית - למרות גיוסם של חלק מהרופאים - הופעלה תכנית חירום והעזרה הווטרינרית הבסיסית הובטחה בכל מקום ובכל מקרה.
זבל נוזלי - היו מקרים שלא ניתן להוציאו מתחת למפצמות והשטח הוצף. שיווק בקר התעכב והוצאתו נדחתה.
איסור הכנסת בעלי חיים מאזורים כבושים - הבוקרים עצמם צריכים להיות אלה שמתריעים ומזהירים מהפרת הסגר מחשש למחלות מידבקות.

מסקנות

- ריכוז הפרות בשטחים מגודרים היטב וגדולים ככל הניתן - רצוי עם עצים להצללה ועם מקור מים - היא הדרך הטובה ביותר להקטנת הסיכון לפגיעה ישירה.
  - יש לבדוק את האמצעים האפשריים נגד שרפות המתבנים.
  - סכינים לשחיטות-דחק, עזרה ראשונה לאדם ולבהמה, רישום מסודר חיוניים בימי רגיעה ובימי חירום.
  - רצוי להכשיר רפתן לביצוע הזרעה מלאכותית בימי חירום.
  - את בורות הזבל הנוזלי רצוי לתכנן כך שבמקרה הצורך תהיה אפשרות להזרמת הזבל הנוזלי החוצה.
- האם חלק מן ההמלצות אינן תקפות גם בימינו?

סוף דבר בהטיה

כפי שהיה נהוג ומקובל בימי האופוריה של אז - סיימתי את הדוח ברוח פיוטית קמעה:
 מ"שביל-החלב" נקראו בחורינו אל שבילי המדבר וסיני, בואכה טיראן וסואץ. שעטו בשבילי הגדה המערבית לג'נין ולשכם, לחברון וליריחו, שטפו באישם ובדמם לכותל לירושלים, נאחזו בשיניים בשבילי הסלע העולים לרמת הגולן.

מי ייתן וינוחמו אלה שיקריהם נפלו, שירפא לאלה שנפצעו בשבילי הדם - כדי שנוכל אנו לשוב לצעוד לבטח בשבילי החלב, הדגן והבוסתן, בארץ גדולה ויפה בה שורר השלום. ■

עגלת סלק מספוא בחצר הרפת בעין חרוד איחוד

בנורדיה גידרו שטח גדול בפרדס הסמוך - לפיזור הפרות בשטח גדול. בגדות סוכם, על סמך הניסיון, על ריכוז מרבי של הפרות ועל קשירתן בעולים - כדי להעניק הגנה הדדית מרבית.
 בנגב, בהחלטה בין-משקית, החליטו על השארת הפרות ברפתות ובחצרות הקבועות מכיוון שפיזור הפרות בשטח המשק מסוכן מכמה בחינות:
 ● פרות ועגלות רצות אל תוך האש בשעת שרפה.
 ● פרות במרוצתן, מעלות ענן אבק שעלול למשוך את אש האויב.
 ● הבקר יכול לעבור את הגבול.
 ● פרות במרוצתן, עלולות לפגוע בבני אדם או ליפול לתוך שוחות מאוכלסות.
 בנחל-עוז הציפו את סביבות המתבנים במים - על מנת למנוע שרפות. בחולתה הוצאו כל העגלות והפרות היבשות לשטח מרוחק.

חלקי חילוף: החלק הפגיע ביותר הן צנצנות הזכוכית. ההמלצות להזבקת סרטי נייר והאפשרות לחלוב ישר לצינור - הגיעו מאוחר מדי

אמצעים בשעת פגיעה ישירה

לא בכל המשקים היו סכינים לשחיטת-דחק של פרות פצועות. לא הוכנו תעלות לקבורת גרי בהמות.
 היו לא מעט משקים ללא חומרי עזרה ראשונה - לא לאדם ולא לבהמה. במשקים שבהם הרישום הכולל: לוח איכון פרות, לוח הזנה מפורט, תווית או סימון זיהוי לכל ראש בקר, כרטיסי הזרעה ורישום המלטות צפויות - לא היה מסודר - לא התאפשרה העברה מסודרת לצוותים המחליפים (אז למה לא התקשרו ל"נעה" ???).

הזרעה מלאכותית - באגודת "און" גויסו כשליש מן המזריעים וכמעט לא היו תקלות. ב"השרות" בדרום היה מחסור גדול בעובדים ואחד המדריכים